

• બુદ્ધિના સિધ્ધાંતો

➤ થસ્ટર્નનો બહુતત્વીય અથવા બહુ અવયવી સિધ્ધાંત અથવા 'બહુમાર્ગી' સિધ્ધાંત.

સાત માનસિક શક્તિઓ :- (1) પ્રત્યક્ષીકરણની ઝડપ

(2) અંકશક્તિ

(3) શબ્દોની પ્રવાહીતા

(4) સાહચર્યયુક્ત સ્મૃતિ

(5) આગમન અથવા સામાન્ય તર્ક

(6) શાબ્દિક અર્થગ્રહણ

(7) અવકાશીય સંબંધો

આલ્ફ્રેડ બિનેનો	- એકતત્વીય અથવા અકઅવયવી સિધ્ધાંત
સ્પિયરમેનનો	- દ્વિ-તત્વીય અથવા દ્વિ-અવયવી સિધ્ધાંત
થોર્નહાઈકનો	- અનેક તત્વીયનો સિધ્ધાંત
વર્નનનો	- અવયવશ્રેણીનો સિધ્ધાંત
રોબર્ટ સ્ટેનબર્ગનું	- ત્રિ-સ્વરૂપીય બુદ્ધિ મોડેલ
હોવર્ડ ગાર્ડનરનો	- બહુવિધ બુદ્ધિઓનો સિધ્ધાંત
ગિલફર્ડનું બૌદ્ધિક શક્તિ રચનાનું મોડેલ-	(ક્રિયા, વસ્તુ, નિપજ)
ગોલમેનનો	- સાંવેગિક બુદ્ધિનો સિધ્ધાંત

• બુદ્ધિના ઘટક સ્વરૂપો :-

(૧) અધિઘટકો (૨) ક્રિયાઘટકો (૩) જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ઘટકો

• સાંવેગીક બુદ્ધિ :-

(૧) વ્યક્તિગત સાંવેગિક ક્ષમતા (૨) સામાજીક સાંવેગિક ક્ષમતા

બુદ્ધિ કક્ષા	બુદ્ધિ આંક
પ્રતિભાશાળી (અતિ ઉત્તમ) બુદ્ધિ	૧૪૦ થી ઉપર
ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ	૧૨૦ થી ૧૩૯
સામાન્યથી સારો	૧૧૦ થી ૧૨૯
સામાન્ય	૯૦ થી ૧૦૯
સામાન્યથી નીચે	૮૦ થી ૮૯
ન્યુન બુદ્ધિ	૭૦ થી ૭૯
મંદ બુદ્ધિ	૬૦ થી ૬૯
અલ્પમતિ	૫૦ થી ૫૯
મૂઢમતિ	૨૫ થી ૪૯
જડ	૨૫ થી નીચે

બુદ્ધિ કસોટીઓ

વ્યક્તિગત કસોટીઓ

- શાબ્દિક કસોટીઓ
- અશાબ્દિક કસોટીઓ
- ક્રિયાત્મક કસોટીઓ

સમૂહ કસોટીઓ

- શાબ્દિક કસોટીઓ(આર્મી આલ્ફા)
- અશાબ્દિક કસોટીઓ(આર્મી બીટા)

ટર્મનનું બુદ્ધિ લઘ્ધિ અનુસાર વર્ગીકરણ

પ્રકાર	બુદ્ધિ લઘ્ધિ
પ્રતિભાશાળી	૧૪૦ થી ઉપર
પ્રખર બુદ્ધિ	૧૨૦ થી ૧૪૦
તીવ્ર બુદ્ધિ	૧૧૦ થી ૧૨૦
સામાન્ય બુદ્ધિ	૯૦ થી ૧૧૦
મંદ બુદ્ધિ	૮૦ થી ૯૦
નિર્બળ બુદ્ધિ	૭૦ થી ૮૦
મૂર્ખ	૫૦ થી ૭૦
મૂઠ	૨૫ થી ૫૦
જડ	૨૫ થી નીચે

• યુગનું વર્ગીકરણ :-

- (૧) અંતર્મુખી વ્યક્તિત્વ
- (૨) બહિર્મુખી વ્યક્તિત્વ
- (૩) ઉભયમુખી વ્યક્તિત્વ

(૧)	મનોવિશ્લેષણાત્મક સિધ્ધાંત	ફ્રોઈડનો
(૨)	જરૂરિયાતનો સિધ્ધાંત	મેસ્લોનો
(૩)	ક્ષેત્ર સિધ્ધાંત	કર્ટ લેવીનનો
(૪)	શરીર રચના સિધ્ધાંત	શેલ્ડનનો
(૫)	વૈયક્તિક અભિગમ અથવા શીલગુણ સિધ્ધાંત	ઓલપોર્ટનો
(૬)	વ્યક્તિત્વનો સિધ્ધાંત	કાર્લ રોજર્સનો

• વૈયક્તિક ભિન્નતાના પ્રકાર :-

- (૧) શારીરિક ભિન્નતા :- આકૃતિ, વજન, રંગ, પ્રકૃતિ, જાતીયતા વગેરે
- (૨) ચેષ્ટા વિષયક ભિન્નતા :- ડાબોડી, જમોડી, બેસવા ચાલવામાં, રમવું, નૃત્ય વગેરે
- (૩) માનસિક ભિન્નતા :-
 - (૧) બૌદ્ધિક ભિન્નતા
 - (૨) સાંવેગિક ભિન્નતા
 - (૩) સાહજિકવૃત્તિમાં ભિન્નતા
 - (૪) વ્યક્તિત્વ ભિન્નતા
- (૪) વિશિષ્ટ શક્તિમાં ભિન્નતા
- (૫) રસમાં ભિન્નતા
- (૬) વલણમાં ભિન્નતા
- (૭) અભિરૂચિમાં ભિન્નતા
- (૮) સામાજિક ભિન્નતા
- (૯) અધ્યયનશક્તિ અંગે ભિન્નતા
- (૧૦) જાતીયત ભિન્નતા

● સંઘર્ષના પ્રકારો :-

(૧) અભિગમન- અભિગમન સંઘર્ષ

એકી સાથે બે ધ્યેયો હોય છે. બે માંથી એક જ અભિગમ પસંદ કરવા માટે
(બંને ધ્યેય ગમતા હોય છે.)

(૨) વિગમન- વિગમન સંઘર્ષ

બંને ધ્યેયો ગમતા ન હોવા છતાં બે માંથી એક સ્વીકારવું જ પડે છે.

(૩) અભિગમન- વિગમન સંઘર્ષ

કોઈ એક જ ધ્યેય વ્યક્તિને આકર્ષે છે અને તેને કંટાળો પણ આવે છે.

દા. ત.- પરીક્ષામાં સારા માર્ક્સ લેવા વાંચવું છે પણ વાંચવામાં કંટાળો આવે છે.

(૪) બમણા અભિગમ સંઘર્ષ

વ્યક્તિ જ્યારે બંને ધ્યેયોને સરખે અંતરે હોય ત્યારે આ સંઘર્ષ બને છે.

(બંને ધ્યેય સરખા અંતરે)

● અધ્યયનનાં ક્ષેત્રો :-

(૧) અભિજ્ઞાનાત્મક

(૨) અભિભાવાત્મક

(૩) મનોગામિક

● બ્લુમનું વર્ગીકરણ :- (૧૯૫૬)

જ્ઞાનાત્મક ક્ષેત્ર- (૧) જ્ઞાન

(૨) સમજ

(૩) ઉપયોજન

(૪) વિશ્લેષણ

(૫) સંશ્લેષણ

(૬) મૂલ્યાંકન

- મધ્યવર્તી સ્થિતિના વિશિષ્ટ માપો :-

(૧) મધ્યક (સરાસરી)

સૂત્ર-

$M = \frac{\text{પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો (x)}}{\text{પ્રાપ્તાંકોની સંખ્યા (n)}}$	$M = \frac{x}{n}$
---	-------------------

(૨) મધ્યસ્થ

મધ્યસ્થ =	$\frac{n+1}{2}$
-----------	-----------------

(૩) બહુલક

બહુલકનું સુત્ર = ૩(મધ્યસ્થ) - ૨(સરાસરી)

- શિક્ષણવિજ્ઞાનની શાખાઓ :- (૧) ભૌતિક વિજ્ઞાન

(૨) વર્તનનું વિજ્ઞાન

- ક્રિયાત્મક સંશોધનના સોપાનો :-

(૧) સમસ્યા

(૫) ઉત્કલ્પનાઓ

(૨) સમસ્યાક્ષેત્ર

(૬) પ્રયોગકાર્યની રૂપરેખા

(૩) સમસ્યાના સંભવિત કારણો

(૭) મૂલ્યાંકન

(૪) પાયાની જરૂરી માહિતી

(૮) તારણ પરિણામ અનુકાર્ય

● મનોવલણો

(૧) વિધેયાત્મક મનોવલણ :- (હકારાત્મક)

(૨) નિષેધાત્મક મનોવલણ :- (નકારાત્મક)

★ મનોવૈજ્ઞાનિક બ્રીટે મનોવલણને બે પ્રકારોમાં વહેંચે છે.

(૧) વિશિષ્ટ મનોવલણ

(૨) સામાન્ય મનોવલણ

(૧) વિશિષ્ટ મનોવલણ :- કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ, વસ્તુ કે વિચાર પ્રત્યે મનોવલણ રજૂ કરે છે.

દા.ત. કમ્પ્યુટર આશીર્વાદ સમાન છે.

(૨) સામાન્ય મનોવલણ :- જ્યાર કોઈ વ્યક્તિસમુહ, વિચારસમુહ કે પરિસ્થિતિઓના સમુહ પ્રત્યેનું વલણ વ્યક્ત કરવાનું હોય તેને સામાન્ય વલણ કહે છે.

દા.ત. અંગ્રેજપ્રજા શિસ્તબદ્ધ પ્રજા છે.

● મનોવલણો મૂલ્યોનું સર્જન કરે છે.

● મનોવલણોનું ઘડતર કરનારા પરિબળો :-

(૧) સંસ્કૃતિના જીવનમૂલ્યો

(૨) માનવીની સમસ્યાઓ તથા જરૂરિયાતો

(૩) વ્યક્તિની વ્યક્તિત્વભાત (વ્યક્તિત્વ પ્રકાર)

(૪) જીવનમાં ઘટેલા આઘાતજનક અનુભવો

(૫) મિત્રો, પડોશીઓ, સહકર્મચારીઓ વગેરે સાથેની આંતરક્રિયા

(૬) બાલ્યાવસ્થા તથા તરુણાવસ્થામાં મળેલ શિક્ષણ

- મનોવલણના કાર્યો વિશે 'કાલ્ક' નામના વૈજ્ઞાનિકે સંશોધન કર્યું છે.
- મનોવલણનું માપન કરવાની પદ્ધતિઓ :-
- મનોવલણો માપવા માટે પાંચ બાબતો જરૂરી છે.

- (૧) મનોવલણની દિશા
- (૨) મનોવલણની માત્રા
- (૩) મનોવલણની તીવ્રતા
- (૪) સ્પષ્ટતા
- (૫) સુસંગતતા

- મનોવલણ માપન માટેના સાધનો :-

- (૧) મનોવલણ સર્વેક્ષણ (પ્રશ્નાવલિ દ્વારા સર્વે)
- (૨) મૂલ્યકરણ તુલાઓ (રેટિંગ સ્કેલ)
- (૩) વાર્તાનિક માપન
- (૪) પરોક્ષમાપન પદ્ધતિ

- થસ્ટર્નનો વલણ માપદંડ :- (લોકોના મનોવલણો જાણવા માટે)

સૌ પ્રથમ વલણ માપદંડ ૧૯૨૯માં થસ્ટર્ન શોધ્યો.

- લિકર્ટનો વલણ માપદંડ :- (૧૯૩૨) (નિર્ણાયકની જરૂર નથી)

- બોગાર્ડસનો વલણ માપદંડ :- (૧૯૨૫)

(જુદી-જુદી જાતી વચ્ચેની સામાજિકતાનું માપન)

- ગટમેનનો વલણ માપદંડ :- (૧૯૪૧)

(અમેરીકન સૈનિકોનો જુસ્સો વધારવા)

● મનોવલણના ઉપયોગો :-

- વ્યક્તિના વર્તનનું મુલ્યાંકન કરી શકાય.
- યોગ્ય વ્યવસાય કે પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી.
- વ્યક્તિ અમુક પરિસ્થિતિમાં કેવી રીતે વર્તશે તે જાણી આગ્રાહી.
- વર્તનને સમજવા માટે.
- દેશની વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓ અંગે વલણો કેળવી શકાય.

વર્ગ શિક્ષણમાં મનોવલણના ઉપયોગો :-

- વિદ્યાર્થીના અભ્યાસપ્રત્યેનું વર્તન સાનુકૂળ બનાવી અભ્યાસમાં રસ કરી શકાય.
- દેશ, વિદેશ, ધર્મ, શાસનવ્યવસ્થા, જીવન વગેરે વિશે વિદ્યાર્થીઓના વલણ કેળવી શકાય.
- વિદ્યાર્થીમાં પ્રામાણિકતા, નિષ્ઠા, ધીરજ, સદવર્તન વગેરે સંબંધે યોગ્ય મનોવલણ વિકસાવી ચારિત્ર્ય ઘડતર કરવા માટે.

- બુદ્ધિમાપન :- બુદ્ધિ માપવાનો પ્રથમ સફળ પ્રયત્ન કરવાનું માન ફ્રેંચ મનોવૈજ્ઞાનિક આલ્ફ્રેડ કિને અને થિયોફાઈલ સાયમનને ફાળે જાય છે.

બચાવ પ્રયુક્તિઓ

- (૧) આક્રમકતા :- ધ્યેયપ્રાપ્તિમાં અડચણ કે વિઘ્ન આવે ત્યારે વ્યક્તિ હતાશા અનુભવી આક્રમક લાગણી અનુભવે છે.
- (૨) અતિપૂર્તી (ક્ષતિપૂર્તી) :- એક ક્ષેત્રમાંથી નિષ્ફળ જનાર બીજા ક્ષેત્રમાં સફળ બને છે.
- (૩) તાદાત્મ્ય :- બીજા વ્યક્તિની સફળતા પોતાની છે.
- (૪) ઊર્ધ્વાકરણ :- પોતાનો સમાજ જે વર્તન સ્વીકારે તેને બદલે બીજું વર્તન કરે
- (૫) યૌક્તિક ક્રિકરણ :- પોતાના કાર્યને સાચા ઠેરવવા સાચા કારણોને બદલેબીજા કારણો આપે
- (૬) પ્રક્ષેપણ :- પોતાની નબળાઈનો દોષ બીજાને ચઢાવવો
- (૭) દમન :- અરુચિકર અનુભવોમાંથી/ મુસીબતોમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરવો
- (૮) અહમકેન્દ્રીપણું :- બીજા લોકો તરફથી આદર અને ઉપહાર મળે તેવી અપેક્ષા
- (૯) નકારાત્મક વલણ :- આપવામાં આવેલી સૂચનાથી અવળું કામ કરવું
- (૧૦) અલિપ્તતા :- આંતરિક અને બાહ્ય રીતે વ્યક્તિ એકલવાયી હોય છે.
- (૧૧) પરાગતી :- પૂરતા વિકાસ કરતા ઓછા પરિપક્વ વિકાસાની કક્ષાએ પાછા ફરવા થી પરાગતી કે પરાગમન થાય છે.
- (૧૨) સ્થિરિકરણ :- આવતી અવસ્થાની અસલામતી કે ચિંતામાંથી બચવા કોઈ એક અવસ્થામાં વ્યક્તિ સ્થિર થાય છે.
- (૧૩) પ્રતિક્રિયા-રચના :- મનમાં જે કાઈ અનુભવ છે તેની અભિવ્યક્તિ બહાર બીજી રીતે કરે છે.
- (૧૪) સ્થાનાંતર :- પ્રાણી કે પદાર્થ પ્રત્યેના વ્યક્તિ પોતાના તીવ્ર મનોભાવો વ્યક્ત ન કરી શકાતા પોતાની તંગદીલી હળવી કરવા અન્ય પ્રાણી કે પદાર્થ પ્રત્યે સ્થાનાંતર કરે છે.
- (૧૫) ધ્યાનાકર્ષક વર્તન :- સહજ અસરકારકતાને અભાવે વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિનું ધ્યાન પોતાની તરફ આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
- (૧૬) દિવાસ્વપ્ન :- વાસ્તવિક દુનિયાને બદલે વ્યક્તિ કાલ્પનિક દુનિયામાં ખોવાય જાય છે.

- પ્રેરણાના સિધ્ધાંતો

- (૧) મેકડુગલનો :- સહજવૃત્તિનો સિધ્ધાંત
- (૨) ફોઈડનો :- દમન-આનંદ અને જીવનનો સિધ્ધાંત
- (૩) મેસ્લોનો :- માનવપ્રેરણાનો સિધ્ધાંત
- (૪) મેકલેલન્ડનો :- સિધ્ધિ પ્રેરણાનો સિધ્ધાંત

- અભિસંધાન દ્વારા અધ્યયનના મનોવૈજ્ઞાનિકો 'જોડાણવાદી' તરીકે ઓળખાય છે.

- અનઅભિસંધિત (કુદરતી) પ્રતિચાર
- અભિસંધિત (કૃત્રિમ, કનાવટી) પ્રતિચાર
- સ્કીનર 'વર્તનવાદી' વૈજ્ઞાનિક તરીકે પ્રખ્યાત છે.
- પ્રયત્ન અને ભૂલ દ્વારા અધ્યયનનો સિધ્ધાંત આપનાર 'થોર્નડાઈક' છે. (જોડાણવાદી)
- (૨૪ વખત- પ્રથમવાર-૧૬૦ સેકન્ડ, ૨૪મી વખત-૧૦ સેકન્ડ)
- (અસરનો નિયમ, તત્પરતાનો નિયમ, પુનરાવર્તનનો નિયમ)

- હતાશાના બે પ્રકાર છે. (૧) વૈફલ્ય

- (૨) સંઘર્ષ

- (૧) વૈફલ્ય :- વ્યક્તિ પોતાની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે પ્રયાસ કરે છતાં ક્યારેક બાહ્ય અવરોધો કે મર્યાદાઓ નડે છે ત્યારે વ્યક્તિ વૈફલ્યનો ભોગ બને છે.

- વૈફલ્યના બે પ્રકારો :- (૧) બાહ્ય વૈફલ્ય :- કુદરતી આપતી પૂર ધનનો અભાવ...

- (૨) આંતરીક વૈફલ્ય :- ભય, શરીરની ખોડ, કાયરતા, લાલચ.

- (૨) સંઘર્ષ :- વ્યક્તિની આવશ્યકતાની પૂર્તિ થતી નથી ત્યારે સંઘર્ષ જન્મે છે.

● વ્યક્તિત્વ ઘડનારા પરીબળો

- (૧) શારીરિક
- (૨) માનસિક
- (૩) સાંવેગિક
- (૪) વારસો
- (૫) વાતાવરણ

● વ્યક્તિત્વ માપનના અભિગમો

- (૧) આત્મલક્ષી અભિગમ
- (૨) વસ્તુ અભિગમ
- (૩) પ્રક્ષેપણાત્મક અભિગમ

● વ્યક્તિત્વ ઓળખવાના સિધ્ધાંતો

- (૧) કાર્લ રોજર્સનો :- વ્યક્તિલક્ષી સ્વઓળખનો સિધ્ધાંત (વિલક્ષણનો)
- (૨) ફ્રોઈડનો :- મનોવિશ્લેષણાત્મક - દમન આનંદનો સિધ્ધાંત
- (૩) મેસ્લોનો :- જરૂરિયાતોનો સિધ્ધાંત (માનવ પ્રેરણાનો સિધ્ધાંત)
- (૪) કર્ટ લેવિનનો :- ક્ષત્રસિધ્ધાંત
- (૫) શેલ્ડનનો :- શરીરચર્યાનો સિધ્ધાંત
- (૬) G.W. ઓલપાર્ટનો :- વૈયક્તિક અભિગમ- શીલગુણનો સિધ્ધાંત

★ પાવલોવનું શાસ્ત્રીય અભિસંધાન :-

(કૃત્રિમ ઉદ્દિપક દ્વારા પ્રતિચારને પાવલોવને શાસ્ત્રીય અભિસંધાન ગણે છે.)

પાવલોવના પ્રયોગમાં :- (૧) પ્રબલન
(૨) સામાન્યીકરણ
(૩) ભેદબોધન
(૪) વિલોપન

- આ પ્રયોગોમાં ખોરાક 'પ્રબલન' હતો.

- પ્રતિચાર એ 'સામાન્યીકરણ' હતો.

● સ્કીનરના મતાનુસાર કારક અભિસંધાનમાં 'ઉદ્દિપક' અનિવાર્ય નથી. ઉદ્દિપક વગર પણ પ્રતિચાર ઉદભવે છે. જો 'બદલો' મળે તો વર્તન ફરી થાય.

● થોર્ન ડાઈકના 'પ્રયત્ન અને ભૂલ' ના પ્રયોગોમાં

(૧) વ્યક્તિ તત્પર હોય તો જ અધ્યયન થાય

(૨) અસરનો નિયમ સુખદ અનુભવો કે સંતોષ પુરા પાડે છે.

S-R નું જોડાણ મજબૂત બનાવે છે. અધ્યયન સારું થાય છે.

(૩) પુનરાવર્તનનાં નિયમ પ્રમાણે પુનરાવર્તનના પરિણામે અધ્યયનની પ્રબળતા વધે છે.

આંતરસૂઝ દ્વારા અધ્યયનનાં પ્રણેતા કોહલર, કાફકા, વર્ધીમર છે.

(ચિમ્પાન્ઝી પર કર્યા હતાં)

- આંતરસૂઝ દ્વારા અધ્યયનમાં 'પૂર્વ અનુભવો' અને 'ચોકકસ કક્ષાનું બૌદ્ધિક સ્તર' જરૂરી છે.

- અધ્યાપન પ્રક્રિયાના મુખ્ય ત્રણ ઘટકો છે.

(૧) આયોજન

(૨) અધ્યાપન વ્યવહાર

(૩) શિક્ષક મૂલ્યાંકન

- અધ્યાપન ઉત્પાદક પ્રક્રિયા છે.

- અધ્યયન તેની નીપજ છે.

- અધ્યાપન સર્જનાત્મક પ્રક્રિયા છે.

- અધ્યાપન ત્રિઘૃવી પ્રક્રિયા છે.

(૧) વિદ્યાર્થી

(૨) શિક્ષક

(૩) સમાજ

- અધ્યાપનનું સ્વરૂપ :-

(૧) ગત્યાત્મક સ્વરૂપ

(૨) વર્ણનાત્મક સ્વરૂપ

(૩) સર્જનાત્મક સ્વરૂપ

(૪) વિકાસાત્મક સ્વરૂપ

(૫) સંશોધનાત્મક સ્વરૂપ

- અધ્યયન પર અસર કરતા અધ્યેતાલક્ષી પરિબલો
 - (૧) પુખ્તતા
 - (૨) ધ્યાન
 - (૩) અભિરુચિ
 - (૪) પ્રેરણા
 - (૫) સિધ્ધિપ્રેરણા
 - (૬) અભિયોગ્યતા
- વિકાસના સિધ્ધાંતો
 - (૧) વિભિન્ન ગતિનો સિધ્ધાંત
 - (૨) વિકાસક્રમનો સિધ્ધાંત
 - (૩) વિકાસ-દિશાનો સિધ્ધાંત
 - (૪) નિરંતર વિકાસનો સિધ્ધાંત
 - (૫) સમાન તરાહનો સિધ્ધાંત
 - (૬) સામાન્યથી વિશિષ્ટ પ્રતિક્રિયાનો સિધ્ધાંત
 - (૭) પરસ્પર સંબંધનો સિધ્ધાંત
 - (૮) એકીકરણનો સિધ્ધાંત
 - (૯) વ્યક્તિગત ભિન્નતાનો સિધ્ધાંત